

Бібліографічний опис для цитування:

Лупенко Ю. О., Андрос С. В. Система кредитних гарантій як інструмент збільшення фінансування малих і середніх аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 6 — 19. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103006>

Lupenko, Yu.O. & Andros, S.V. (2021). Systema kredytnykh harantii yak instrument zbilshennia finansuvannia malykh i serednikh ahrarynykh pidpriemstv [The system of credit guarantees as a tool to increase financing for small and medium-sized agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 6 — 19 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103006>

*

УДК 339.5:631.9:331.105

JEL Classification: O13; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>

О. М. МОГИЛЬНИЙ, доктор економічних наук, професор
М. І. КОЗАК, кандидат економічних наук

Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України

Мета статті – визначити соціально-економічні наслідки сировинної орієнтації аграрного сектору вітчизняної економіки та окреслити пріоритетні напрями регуляторного характеру, спрямовані на пом'якшення ризиків у сфері зайнятості населення та ринку праці в сільській місцевості.

Методика дослідження. За основу досліджень слугували загальнонаукові та економічні методи, праці українських і зарубіжних учених з питань зовнішньої торгівлі, нормативно-правові акти, дані Державної служби статистики України, електронні ресурси та інші джерела. Монографічний та системний підходи використано під час аналізу структури зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. Принцип системного мислення сприяв з'ясуванню соціально-економічних наслідків у сфері зайнятості, ринку праці та міграції сільського населення. Низка прийомів абстрактно-логічного інструментарію дозволили сформулювати проміжні й прикінцеві висновки та визначити концептуальні шляхи розв'язання порушених проблем.

Результати дослідження. Розглянуто з критичних позицій товарна структура зовнішньої торгівлі України групами 1-24 УКТ ЗЕД за 2000-2020 рр. З'ясовано, що основними чинниками нарощування експорту сировинних товарів стали: лібералізація зовнішньоторговельних відносин, розірвання коопераційних зв'язків аграрного виробництва з переробними підприємствами та створення протекціоністських умов для інвестицій в сільське господарство. Чим успішно скористалися власники спекулятивного, фінансового, тіньового, у тому числі, закордонного капіталу у формі агрохолдингів з офшорними юрисдикціями. Завдяки сприятливій кон'юктурі на сировинних глобальних ринках, ці організації за два десятиліття суттєво наростили виробництво й експорт зернових культур, насіння і плодів олійних культур та соняшникової олії. За цей же період скорочено експорт готових харчових продуктів. Якщо у 2000 р. негативне торговельне сальдо за даною підгрупою товарів становило 65 млн, то за результатами 2020 р. воно зросло до 392,2 млн дол. США, або більше ніж у 6 разів. Структурні перекоси призвели до формування в Україні рентної моделі економіки, яка має обмежений потенціал щодо подальшого нарощування доданої вартості. У кінцевому підсумку, це негативно позначається на добробуті домогосподарств, соціально-трудовах відносинах, які особливо загострилися у сфері зайнятості, ринку праці та міграції населення. У 2020 р. неформально зайнятими в сільській місцевості налічувалося 1783 тис. осіб, що становило 44,7% до загального підсумку в економіці і 36,2% від кількості населення сільської місцевості віком 15-70 років. Це майже в 4 рази більше, порівняно з усіма найнятими працівниками в сільському господарстві. Серед першочергових заходів пропонується: переглянути регуляторну політику у сфері зовнішньої торгівлі сировинною продукцією цієї підгрупи товарів; сприяння експорту продукції кінцевого споживання; стимулювання вертикальної та горизонтальної інтеграції аграрних товаровиробників, переробників сировини й торгівлі на взаємовигідних умовах; створення територіально-виробничих кластерів; реанімація всіх видів кооперації на селі з позиції зниження ризиків збалансованому розвитку аграрного сектору та економіки країни.

© О. М. Могильний, М. І. Козак, 2021

Бібліографічний опис для цитування:

Лупенко Ю. О., Андрос С. В. Система кредитних гарантій як інструмент збільшення фінансування малих і середніх аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 6 — 19. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103006>

Lupenko, Yu.O. & Andros, S.V. (2021). Systema kredytnykh harantii yak instrument zbilshennia finansuvannia malykh i serednikh ahrarynykh pidpriemstv [The system of credit guarantees as a tool to increase financing for small and medium-sized agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 6 — 19 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103006>

*

УДК 339.5:631.9:331.105

JEL Classification: O13; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>

О. М. МОГИЛЬНИЙ, доктор економічних наук, професор
М. І. КОЗАК, кандидат економічних наук

Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України

Мета статті – визначити соціально-економічні наслідки сировинної орієнтації аграрного сектору вітчизняної економіки та окреслити пріоритетні напрями регуляторного характеру, спрямовані на пом'якшення ризиків у сфері зайнятості населення та ринку праці в сільській місцевості.

Методика дослідження. За основу досліджень слугували загальнонаукові та економічні методи, праці українських і зарубіжних учених з питань зовнішньої торгівлі, нормативно-правові акти, дані Державної служби статистики України, електронні ресурси та інші джерела. Монографічний та системний підходи використано під час аналізу структури зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. Принцип системного мислення сприяв з'ясуванню соціально-економічних наслідків у сфері зайнятості, ринку праці та міграції сільського населення. Низка прийомів абстрактно-логічного інструментарію дозволили сформулювати проміжні й прикінцеві висновки та визначити концептуальні шляхи розв'язання порушених проблем.

Результати дослідження. Розглянуто з критичних позицій товарна структура зовнішньої торгівлі України групами 1-24 УКТ ЗЕД за 2000-2020 рр. З'ясовано, що основними чинниками нарощування експорту сировинних товарів стали: лібералізація зовнішньоторговельних відносин, розірвання коопераційних зв'язків аграрного виробництва з переробними підприємствами та створення протекціоністських умов для інвестицій в сільське господарство. Чим успішно скористалися власники спекулятивного, фінансового, тіньового, у тому числі, закордонного капіталу у формі агрохолдингів з офшорними юрисдикціями. Завдяки сприятливій кон'юктурі на сировинних глобальних ринках, ці організації за два десятиліття суттєво наростили виробництво й експорт зернових культур, насіння і плодів олійних культур та соняшникової олії. За цей же період скорочено експорт готових харчових продуктів. Якщо у 2000 р. негативне торговельне сальдо за даною підгрупою товарів становило 65 млн, то за результатами 2020 р. воно зросло до 392,2 млн дол. США, або більше ніж у 6 разів. Структурні перекоси призвели до формування в Україні рентної моделі економіки, яка має обмежений потенціал щодо подальшого нарощування доданої вартості. У кінцевому підсумку, це негативно позначається на добробуті домогосподарств, соціально-трудовах відносинах, які особливо загострилися у сфері зайнятості, ринку праці та міграції населення. У 2020 р. неформально зайнятими в сільській місцевості налічувалося 1783 тис. осіб, що становило 44,7% до загального підсумку в економіці і 36,2% від кількості населення сільської місцевості віком 15-70 років. Це майже в 4 рази більше, порівняно з усіма найнятими працівниками в сільському господарстві. Серед першочергових заходів пропонується: переглянути регуляторну політику у сфері зовнішньої торгівлі сировинною продукцією цієї підгрупи товарів; сприяння експорту продукції кінцевого споживання; стимулювання вертикальної та горизонтальної інтеграції аграрних товаровиробників, переробників сировини й торгівлі на взаємовигідних умовах; створення територіально-виробничих кластерів; реанімація всіх видів кооперації на селі з позиції зниження ризиків збалансованому розвитку аграрного сектору та економіки країни.

© О. М. Могильний, М. І. Козак, 2021

Елементи наукової новизни. Набуло подальшого розвитку комплексне бачення негативних соціально-економічних наслідків домінування архаїчної моделі економіки, які в умовах ринкового обігу прав на земельні ділянки можуть загострюватися. На відміну від існуючої сировинної експлуатації аграрного сектору і сільського населення, нарощування експорту товарів кінцевого споживання сприятиме добробуту домогосподарств і збалансованому сільському розвитку.

Практична значущість. Позиціонування аграрно-продовольчого сектору України як світового лідера в експорті товарів кінцевого споживання сприятиме розв'язанню соціально-економічних проблем сільського населення та збалансованому сільському розвитку. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 26.

Ключові слова: зовнішня торгівля; групи 1-24 УКТ ЗЕД; «ресурсне прокляття»; зайнятість; ринок праці; безробіття; міграція сільського населення.

Могильний Олексій Миколайович – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу соціально-трудових відносин, розвитку та аналітики статистичної звітності сільських територій, Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу (03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 2)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Козак Мирослав Іванович – кандидат економічних наук, завідувач відділу організації наукових досліджень та інноваційного розвитку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: kozak.myroslav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8504-5528>

Постановка проблеми. Кабінет Міністрів України постановою від 3 березня 2021 р. № 179 затвердив Національну економічну стратегію на період до 2030 року (Стратегія). Цей документ має стати основою під час розроблення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади планів заходів, проєктів програмних і стратегічних документів, проєктів законів та інших актів законодавства [9]. Головним завданням аграрного сектору та харчової промисловості визначено позиціонування України як одного з глобальних центрів продовольчої безпеки, світового лідера з постачання харчових продуктів із високою доданою вартістю та технологічно інтенсивних сервісів для агропромислового сектору.

За цим напрямом сформульовано й стратегічні цілі: а) сприяння розвитку і повноцінному забезпеченню ринку для функціонування переробки; б) оптимізація екосистеми збуту продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках; в) забезпечення виробництва й експорту безпечної та здорової сільськогосподарської і харчової продукції [9].

За стратегічною ціллю «Оптимізація екосистеми збуту продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках» передбачено: збільшення обсягів експорту аграрної продукції до 40 млрд доларів США до 2030 р. (при тому, що у 2020 р. експорт аграрної продукції становив 22,2 млрд доларів США); досягнення показника експортної виручки, що становить 1500 доларів на один гектар (у 2020 р. реалізовано агропродовольчої продукції на суму 535,4 долара США у розрахунку на один гектар сільгоспугідь); збільшення експорту органічної продукції до 1 млрд

доларів США до 2030 р., що майже у 5 разів більше порівняно з 2020 р.; збільшення експорту технологічно інтенсивних сервісів до 1 млрд доларів США; скорочення часу на логістику в два рази до 2025 р. тощо.

Для досягнення цілей Стратегії необхідно адекватно відповісти на внутрішні ризики і зовнішні виклики та подолати інституційні й технічні бар'єри. Серед них: незавершення циклів переробки сільськогосподарської сировини; тіньовий ринок переробки продукції тваринництва та рослинництва; сировинна орієнтація експорту; обмеження у міжнародній торгівлі, зокрема, продуктів тваринництва; забезпечення просування бренду українських харчів на зовнішніх ринках тощо.

У контексті цього дослідження важливою є розроблена науковцями Національної академії аграрних наук України «Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року». Цим документом до першочергових завдань віднесено: збільшення частки експорту продукції з високою доданою вартістю, насамперед, продовольчих товарів; суттєво зменшення імпортозалежності, забезпечення внутрішнього ринку сільськогосподарською сировиною та харчовими продуктами власного виробництва [20, с. 102-103].

Схожі положення містить й підготовлене науковцями Інституту продовольчих ресурсів НААН дослідження щодо передумов і перспектив розвитку харчової промисловості України до 2030 р. [18]. Тобто позиції уряду і науковців у контексті подолання експортної сировинної пастки сільського господарства в основному збігаються.

Проте незважаючи на розуміння всього комплексу проблем, пов'язаних зі спеціалізацією сільського господарства на сировинному експорті, з кожним роком вони лише загострюються. З давніх часів природно-кліматичні умови, чорноземи і зручні торговельні шляхи сприяли сировинному експорту аграрного виробництва України. У недалекому минулому, не надто вникаючи в підтекст сказаного, чиновники й політики різних рангів називали «Україну житницею Європи». У сучаснішій інтерпретації нерідко можна спостерігати в програмах урядів і політичних партій висловлювання на кшталт: зерно – це українська нафта та газ; національний аграрний сектор претендує на глобальне лідерство; Україна здатна прогодувати не менше 500 млн осіб і сприяти розв'язанню продовольчої проблеми постійно зростаючого населення світу тощо. Водночас навряд чи можна заперечувати, що подальша інтенсивна сировинна експлуатація природних ресурсів і архаїчна рентна модель економіки в умовах зміни клімату та інших деструктивних чинників має відійти в минуле. До того ж вона несумісна із деклараціями України долучитися до Європейського зеленого курсу (*Green Deal*).

Особливо загострилися проблеми сировинної орієнтації аграрного сектору в перехідний період від планової до ринкової економіки. Експерти визнають, що Україна заплатила непомірно високу ціну за міжнародне визнання її країною з ринковою економікою, за членство в СОТ, за поглиблену й всеохоплюючу зону вільної торгівлі з ЄС та інші політичні поступки. Згідно з останньою Україна понизила (або обнулила) ввізні мита на 95% товарної номенклатури, тоді як ЄС – лише на 20%. Унаслідок порушення паритетності частка українського аграрно-сировинного експорту істотно зросла [2, с. 349]. У 2020 р. 53,6% валютної виручки від експорту агропромислових товарів забезпечили продукти рослинного походження і лише 15,1% – готові харчові продукти. Водночас слід визнати, що за останні роки експорт став більш диверсифікованим, розширився його асортимент, у тому числі за рахунок соняшникової олії, молочної продукції, меду, яєць, м'яса птиці, а також круп, пластівців і кондитерських виробів.

Разом із тим, хоча експортний потенціал переробленої продукції кінцевого споживання значно більший, за роки незалежності

зберігається сировинна структура експорту. І тут варто вказати на політику подвійних стандартів у міжнародних організаціях та інтеграційних об'єднаннях. Маємо на увазі значно жорсткіші вимоги до кандидатів на членство від країн – старожилів угруповання, порівняно з умовами, за якими вони раніше приймалися в ці організації. Як наслідок, за останні 30 років відбувся структурний реверс від індустріально-аграрної економіки дореформеного періоду до аграрно-індустріальної із сировинною експлуатацією природних ресурсів місцевими та іноземними компаніями. За вказаний період має місце поглиблення секторальних міжгалузевих балансів. Починаючи з 2010 р. щорічні темпи приросту обсягів сільськогосподарського виробництва перевищують аналогічний показник харчової індустрії. А це зниження її ефективності, зменшення ВВП, мінусове зовнішньоторговельне сальдо, недонадження до бюджетів усіх рівнів, скорочення кваліфікованих робочих місць з гідною оплатою праці, структурне безробіття, трудова еміграція, погіршення показників продовольчого самозабезпечення держави тощо. За експертними прогнозами, через зміни теперішньої кон'юнктури на світових ринках агротрейдери найближчі 2-3 роки можуть втратити виручку, номіновану в доларах США, навіть при збільшенні фізичних розмірів експорту окремих сировинних товарів.

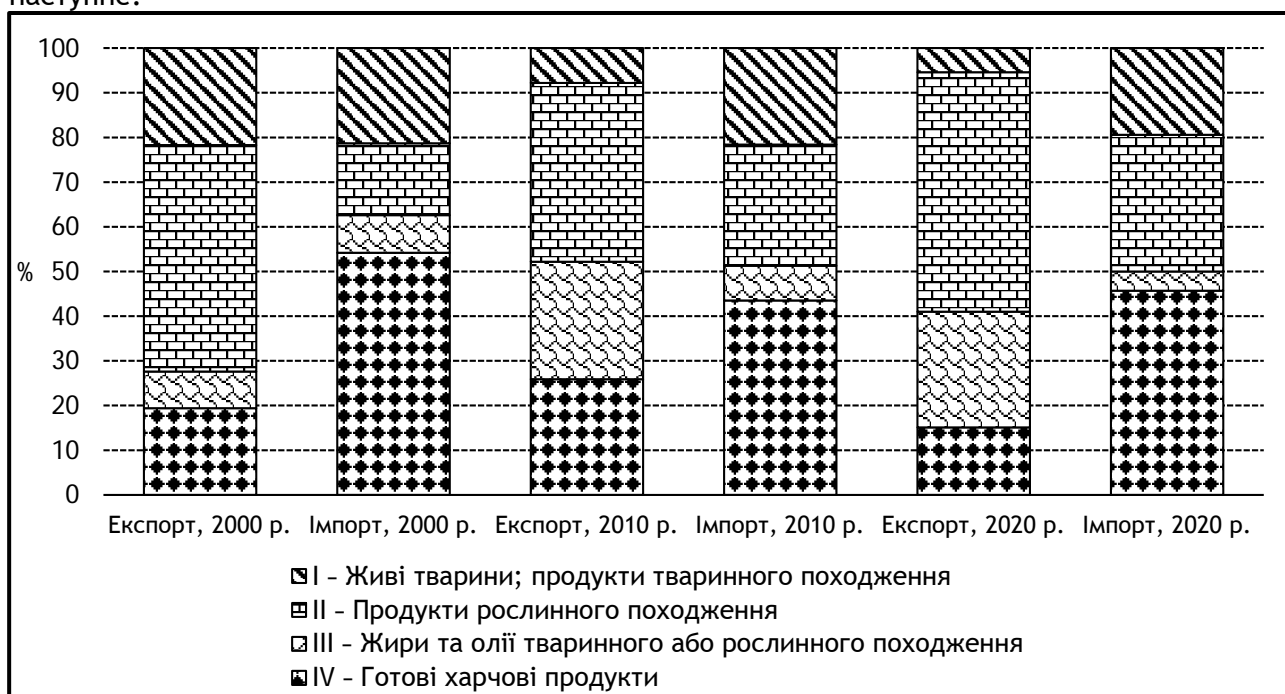
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдяки працям вітчизняних і зарубіжних учених тематика сировинної орієнтації експорту аграрного виробництва України та її соціально-економічні й екологічні наслідки широко висвітлені в науковій літературі. Зокрема це дослідження П. І. Гайдуцького [2]; Ю. О. Лупенка [22]; Н. А. Мацка [6]; П. Ореховського [10]; Н. І. Патики [11]; М. І. Пугачова [26]; Д. М. Серебрянського, А. І. Зубрицького [17]; М. П. Сичевського, А. Е. Юзефовича, О. С. Коваленко [18] та ін. Незважаючи на фахове розкриття зазначеної проблеми, на нашу думку, недостатньо приділяється уваги впливу структурних перекосів виробництва та зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами на соціально-трудові відносини, у тому числі на зайнятість населення, міграцію та ринок праці сільської місцевості.

Мета статті – визначити соціально-економічні наслідки сировинної орієнтації аграрного сектору вітчизняної економіки та

окреслити пріоритетні напрями регуляторного характеру, спрямовані на пом'якшення ризиків у сфері зайнятості населення та ринку праці в сільській місцевості.

Виклад основних результатів дослідження. Товарна структура зовнішньої торгівлі. Аналіз товарної структури експортно-імпортних операцій України групами 1-24 УКТ ЗЕД за останні 20 років демонструє позитивну динаміку. Її частка в загальному експорті країни зросла у 3,2 раза (від 14,2 до 45,1%), коефіцієнт покриття експортом імпорту також підвищився майже удвічі (від 1,78 до 3,42) (рис. 1). А це до третини валютних надходжень, стабілізація національної валюти, входження нашої держави в клуб світових лідерів-експортерів аграрної продукції тощо. Проте, як і будь-який успіх, цей також має свою ціну, про що свідчить наступне.

Так, цифри показують зменшення вивозу I підгрупи товарів «Живі тварини та продукти тваринного походження» на 16,3 в. п. (від 21,7 до 5,4%). Реально спостерігається постійне нарощування обсягів реалізації у вартісному виразі за всіма товарами, крім молока і молочних продуктів. Щодо імпорту, то відбулися незначні коливання відносних показників у діапазоні від 21,6 (2010 р.) до 19,4% (2020 р.). Водночас після спаду, який тривав до 2016 р., відзначено суттєве нарощування імпорту м'яса та їстівних субпродуктів - більше ніж удвічі (від 80,8 до 165 млн дол. США). Вартісне нарощування імпорту риби і ракоподібних - у 8,7 раза (від 77,9 у 2000 р. до 680,3 млн дол. США у 2020 р.), а молока і молокопродуктів - у 25,7 раза (від 11,6 до 308,4 млн дол. США).

1. Товарна структура зовнішньої торгівлі України групами 1-24 УКТ ЗЕД за 2000-2020 рр. (до підсумку, %)

Джерело: [21].

У структурі українського експорту на «Продукти рослинного походження», починаючи з 2000 р., стабільно припадає від 50,7 до 53,6%. В основному це забезпечується зерновими культурами та насінням і плодами олійних рослин. У згаданій товарній підгрупі, за підсумками 2020 р., їхня частка становила 79,0 і 15,5% відповідно. Імпорт також має стійку тенденцію до нарощування майже удвічі, або до 30,6%, проти 16,1% у 2000 р. Перші три місця по низхідній траєк-

торії щодо імпорту в доларах США належать овочам - приріст у 71,7 раза, їстівним плодам і горіхам - 14,4, каві та чаю - у 5,2 раза.

Крім того, у структурі експорту за аналізований період по підгрупі «Жири та олії тваринного або рослинного походження» показники також стрімко зросли від 8,2 до 25,9%, хоча і з незначним зниженням (на 0,4 в.п.), порівняно з 2010 р. Завдяки сприятливій кон'юктурі світових цін на сировинні товари щодо виручки від реалізації

відзначено суттєвий приріст - від 239,9 (2000 р.) до 5759,6 млн дол. США (2020 р.), або в 24 рази. Стосовно частки в структурі імпорту, товари цієї підгрупи мають низхідну тенденцію, а саме - від 8,2 до 4,3%. У 2020 р. стався своєрідний обвал більше ніж на третину - до 280,4 млн дол. США, порівняно із рекордними 451,6 млн дол. США у 2010 році.

Експорт «Готових харчових продуктів» (у 2000 р. - це «Продукція харчової промисловості») у структурі товарної групи 1-24 УКТ ЗЕД зменшився порівняно з 2000 р. - на 4,3 в. п., а з 2010 р. - на 10,8 в. п. Хоча у вартісних значеннях надходження валютної виручки за останні 20 років, навпаки, зросли до 3361,1 із 402,3 млн дол. США, або у 8,4 рази. Імпорт готових харчових продуктів постійно нарощується й охоплює вагомий сегмент внутрішнього ринку України. Незважаючи на деяке зменшення порівняно з 2000 р. його частка становить 45,7%. Якщо коефіцієнт покриття експортом імпорту в 2000 р. знаходився на рівні 0,91, то в 2010-му - 1,03, у 2020 р. - 1,13. Тобто спостерігається незначне збільшення позитивного сальдо номінованого в доларах США за експортно-імпортними операціями підгрупою «Готові харчові продукти». Протилежно інша ситуація за окремими товарами цієї підгрупи. Зокрема, від'ємне сальдо зафіксовано за алкогольними та безалкогольними напоями - 336 млн дол. США; різними харчовими продуктами -352,2; какао та продуктами з нього - 174,5; продуктами з м'яса, риби - 138; тютюну і промислові заміники тютюну -116,1 млн дол. США. Сумарно лише за 2020 р. це 1116,8 млн дол. США.

Отже, щодо структури зовнішньої торгівлі України товарною групою 1-24 УКТ ЗЕД можна стверджувати наступне:

По-перше, за даними Державної служби статистики України, упродовж останніх 20 років виручка від експорту зернових культур зросла у 76 разів (від 124 до 9417,3 млн дол. США). У 2019/2020 МР експортовано 56,7 млн тонн зернових і зернобобових культур, у тому числі кукурудзи - 30,3 (53,4%), пшениці і суміші пшениці та жита - 20,5 (36,1%). Стрімкими темпами нарощено вивезення насіння і плодів олійних рослин (масляне насіння та плоди) - у 9,4 рази (від 194,8 до 1842,4 млн дол. США), жирів та олії тваринного або рослинного походження - у 24 рази (із 239,9 до 5759,6 млн

дол. США). Реалізація експортних можливостей України стала реальною завдяки низці чинників. Починаючи з 2000-2004 рр., у середньому за рік сільське господарство зросло на 6%, а переробна і харчова промисловість - на 16,4%. У цей період створюються безпрецедентні протекціоністські умови для інвестицій в сільське господарство. Ними успішно скористалися власники спекулятивного, фінансового, тіньового капіталів, як вітчизняні так і закордонні, створивши агрохолдингові структури з офшорними юрисдикціями. Такі організації з рентоорієнтованою поведінкою змогли наростити виробництво й експорт зернових культур, насіння і плодів олійних культур та соняшникової олії.

По-друге, за цей же період спостерігається значне відставання від експорту сировини «Готових харчових продуктів». Якщо у 2000 р. негативне торговельне сальдо становило 65 млн, то за результатами 2020 р. воно зросло до 392,2 млн дол. США, або більше ніж у 6 разів. Загалом із чотирьох підгруп товарів 1-24 УКТ ЗЕД додатне сальдо досягнуто за двома - «Продукти рослинного походження» і «Жири та олії тваринного або рослинного походження». Очевидно, що товари харчової індустрії здали свої позиції на зовнішніх ринках, більше того, вони недостатньо конкурентоспроможні на внутрішньому ринку. Причини цієї руйнівної тенденції зумовлені внутрішньогалузевими проблемами, макроекономічною нестабільністю і зовнішніми чинниками. Зокрема йдеться про недосконалу митну, митно-тарифну, податкову, кредитно-фінансову та іншу державну політику.

По-третє, за даними експертів, досить часто споживачі здогадуються про країну походження цих товарів, проте не знають конкретних українських виробників. Оскільки рітейлом харчових продуктів, як правило, займаються закордонні компанії-посередники, які просувають українські товари під своїми торговими марками. Тож і значна частка доданої вартості в ціні кінцевої продукції також осідає на їхніх рахунках.

Стан переробки сільськогосподарської сировини. Входження України у глобальні агропродовольчі ринки з домінуючою сировинною структурою експорту до певної міри стало наслідком приватизації підприємств харчової промисловості, здійсненої в 90-х роках ХХ ст., через що були розірвані технологічні ланцюги між сільськогосподарсь-

кими підприємствами та підприємствами переробної промисловості. За планової економіки вони забезпечувалися позаекономічними державними адміністративно-командними методами управління. Майже вся сировинна продукція надходила на переробку (табл. 2). За даними Державної служби статистики України, в структурі реалізації сільськогосподарської продукції переробні підприємства у 1990 р. отримували зернових і зернобобових культур 80,4%, а 2010 р. - лише 3,4%, олійних культур - 98,9 і 4,2%, картоплі - 85,1 і 7,4%, овочів - 89,4 і 37,2%, плодів та ягід - 86,8 і 25%.

Подібна ситуація з переробкою худоби та птиці (у живій масі), молока та молочних продуктів. З метою повнішого завантаження потужностей переробних підприємств та підтримання доходів сільськогосподарських товаровиробників, Указом Президента України від 02.12.1998 р. №1328 «Про державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників» [14] було уведено спеціальний режим нарахування і сплати ПДВ за продані молоко та м'ясо в живій масі. Аналогічний механізм задіяно щодо коштів, які використовувалися аграрними підприємствами-платниками ПДВ стосовно операцій з продажу товарів (робіт, послуг) власного

виробництва, включаючи продукцію (крім підакцизних товарів), виготовлену на давальницьких умовах із власної сільськогосподарської сировини.

Пізніше такий порядок було врегульовано Законом України від 03.04.1997 р. № 168 «Про податок на додану вартість» [15] та постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2011 р. № 246 «Питання нарахування податку на додану вартість, що сплачується до державного бюджету переробними підприємствами за реалізовані ними молоко, молочну сировину та молочні продукти, м'ясо і м'ясопродукти, іншу продукцію переробки тварин, закуплених у живій вазі, а також виплати і використання коштів, що надійшли від його сплати» [12]. Згодом цей порядок зазнав суттєвих змін, після 2016 р. було звужено сферу його застосування, а в 2018 р. взагалі відмінено. Це позначилося зменшенням у 2019 р. порівняно з 2010-м і 2015-м надходження на переробні підприємства сільськогосподарських тварин (у живій масі) та молока (табл. 1). Як наслідок, темпи приросту обсягів виробництва переробної промисловості знизилися, а в 2010-2018 рр. стали втричі нижчими ніж у сільському господарстві. Дещо скоротилася і кількість підприємств [2, с. 377-382].

1. Надходження продукції тваринництва на підприємства, що здійснюють її переробку, тис. тонн

Показник	1990 р.	2000 р.	2000 р. до 1990 р., %	2010 р.	2015 р.	2019 р.	2019 р. до 2010 р., %
Худоба та птиця (у живій масі)				Сільськогосподарські тварини (у живій масі)			
Реалізовано/ Куплено	4195,3	209,0	5,0	512,7	395,2	321,3	62,7
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)				Молоко			
Реалізовано/ Куплено	17871,2	1779,3	10,0	3539	4090	3461,5	73,1
У тому числі:							
у підприємств	-	-	-	2193 (62%)	2744 (67,1%)	2610,4 (75,5%)	119,0
у господарств населення	-	-	-	1346 (38%)	1346 (32,9%)	851,1 (24,5%)	63,2

Джерело: [19].

Втрати України від сировинної експлуатації аграрного сектору достатньою мірою висвітлено в науковій літературі [8, 24]. За даними вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки», за виробництва й експорту 100 тис. тонн зерна сукупна додана вартість становить 92,7 млн грн. При виробництві молока з такої ж кількості зерна сукупна додана вартість

зростає у 2,2 раза - до 201,2 млн грн, а у разі виробництва м'яса свиней цей показник збільшується у 2,5 раза, або до 231,6 млн грн. І головне - додаткове створення робочих місць при виробництві молока і м'яса свиней може досягти 930 і 440 відповідно.

Ураховуючи щорічні обсяги експорту зернових культур, для України - це втрата

тисяч робочих місць, створених експортерами сировини в інших країнах (нерідко саме на переробних підприємствах працюють українські мігранти), ненадходження податків до бюджетів усіх рівнів і соціальних внесків до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, структурне безробіття, некерована трудова еміграція, поглиблення нерівності в розподілі ресурсів серед населення, і як наслідок – нестабільна суспільно-політична ситуація в країні. Спостерігається своєрідний український парадокс: маючи порівняльні й конкурентні переваги для переробної промисловості у частині наявності кваліфікованої робочої сили і сировини, порівняно з іншими країнами – експортерами продовольства, аграрні компанії продовжують експлуатувати архаїчну «рентну економіку», консервуючи сировинну спеціалізацію в міжнародному поділі праці, а Україна – експортувати дешеву робочу силу.

Підтвердженням цієї тези слугує кілька цифр. Так, за 10 міс. 2020 р. загальна сума податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів від агропромислового виробництва становила близько 42,6 млрд грн. Із них 42,497 млрд грн від сільськогосподарського виробництва та 94,2 млн грн від переробної промисловості. З цих надходжень було повернуто експортного ПДВ на суму 22,7 млрд грн. Тож сума, яка залишилася в зведеному бюджеті країни, становить лише 19,9 млрд грн, або 46,7% [23]. Якщо вказану суму скоригувати на вартість імпорту засобів сільськогосподарського виробництва, то й вона значно зменшиться. За даними митної статистики, у 2020 р. в Україну завезено лише різних добрив на 610,3 млн дол. США, а техніки для збирання і доопрацювання зерна й для роботи з насінням – на 813,3 млн дол. США. Частка імпортової складової у вартості експорту пшениці і кукурудзи хоча і зменшилася на 0,9 в. п. проти 2015 р., але є значною і становить 16,4% [25].

Симптоми «ресурсного прокляття». З огляду на викладене виникає логічне запитання: можливо вже не одне десятиліття Україна животіє через системні наслідки сировинної орієнтації аграрного сектору вітчизняної економіки? Це явище в літературі також відоме як феномен «ресурсного прокляття» [6].

Це словосполучення використовують для опису ситуації, за якої країни, багаті природними ресурсами, як правило, не в змозі використати цю перевагу для збалансованого (сталого) розвитку економіки і, всупереч очікуванням, мають нижчі темпи економічного зростання, порівняно із значно біднішими на природні ресурси країнами. Рентна економіка передусім негативно позначається на добробуті населення, все більшій нерівності в доходах і майні, якості життя та інших критично важливих соціально-економічних показниках людського розвитку. Перекошена динаміка експортно-імпортних операцій групами 1-24 УКТ ЗЕД, крім іншого, прямо чи опосередковано сприяє генеруванню негативних екстерналій, які не можливо оцінити повною мірою через брак прогностичної інформації, та вже наявних деструктивних процесів у сфері соціально-трудова відносин.

За останні 20 років відбулося радикальне зменшення осіб, зайнятих у сільському господарстві та безпрецедентне скорочення робочих місць у реформованих аграрних підприємствах (табл. 2). Основна маса селян, отримавши земельні паї, втратили багато більше – робочі місця, стабільні доходи й гарантований Конституцією України соціальний захист від роботодавців і держави. Як свідчить динаміка показників, за темпами звуження можливостей докладання праці галузь значно випереджає економіку в цілому. У 2019 р. кількість зайнятих у сільському господарстві та пов'язаних із ним послугах зменшилася на 1357 тис. осіб і становила 68,9% проти 2000 року. Ще критичніша ситуація серед найманих працівників, адже було вивільнено понад 2 млн осіб. За останніми даними, їхня кількість становить 461,5 тис. осіб, або 15,3% до всіх зайнятих (за методикою МОП) в аграрному секторі та 7,7% щодо працівників в економіці країни. Подібна спадна тенденція і щодо найманих працівників у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. За аналізований період галузь втратила понад 207 тис. працівників, або 40% порівняно з 2000 роком. Як видно, за цим показником Україна швидкими темпами наближається до сусідніх країн-членів ЄС, але із відчутними втратами для домогосподарств.

**2. Кількість зайнятого населення в сільському господарстві України та пов'язаних із ним послугами за період 2000-2019 рр.,
(за матеріалами вибірових обстежень, у віці 15-70 років)**

Показник	Рік				2019 р. до 2000 р., %; в. п.
	2000	2010	2015	2019	
Усього зайнято в економіці, тис. осіб	20175,0	20266,0	16443,2	16578,3	82,2
Кількість зайнятих у сільському господарстві, тис. осіб	4367,0	3115,6	2870,6	3010,4	68,9
<i>До всіх зайнятих в економіці, %</i>	<i>21,6</i>	<i>15,4</i>	<i>17,4</i>	<i>18,2</i>	<i>-3,4</i>
Усього найманих працівників в економіці, тис. осіб	13678	8064,2	5930,0	6014,9	44,0
Кількість найманих працівників у сільському господарстві, тис. осіб	2475	595	500,9	461,5	18,6
<i>До всіх найманих працівників в економіці, %</i>	<i>18,1</i>	<i>7,4</i>	<i>8,4</i>	<i>7,7</i>	<i>-10,4</i>
<i>До зайнятих у сільському господарстві, %</i>	<i>56,7</i>	<i>19,1</i>	<i>17,4</i>	<i>15,3</i>	<i>-41,4</i>
Кількість найманих працівників у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, тис. осіб	518,0	417,9	319,5	310,5	59,9
<i>До всіх найманих працівників в економіці, %</i>	<i>3,8</i>	<i>5,2</i>	<i>5,4</i>	<i>5,1</i>	<i>-</i>

Джерела: [19, 3].

Унаслідок, у тому числі сировинної експлуатації сільського господарства і економіки України загалом, за показником ВВП на одну особу (у 2019 р. - 3659 дол. США), наша держава залишається найбіднішою серед європейських країн. У структурі сукупних витрат домогосподарств за 2010-2019 рр. на харчові продукти і безалкогольні напої припадало від 46,6% (2019 р.) до 53,4% (2015 р.). За дослідженнями, проведеними у березні ц. р., 44% домогосподарств економлять на харчових продуктах. Частка оплати праці найманих працівників у ВДВ галузі за 2019 р. становить лише 23% проти 54% у харчовій промисловості. Через це вже звичним явищем стала бідність серед офіційно працюючих осіб. Кількість штатних працівників, які відпрацювали повний місяць та мали нарахування в межах мінімальної заробітної плати у грудні 2019 р. (4173 грн), дорівнювала 3,1%, що більше порівняно з економікою (2,8%) і промисловістю (2,7%) [13].

Про посилення експлуатації найманої праці в аграрному секторі свідчать середньомісячні витрати підприємств галузі на робочу силу з розрахунку на одного штатного працівника. У 2018 р. вони становили 9436 грн, що на 16,3% менше ніж в економіці і на 12,6% у підприємствах, які виробляють харчові продукти, напої та тютюнові вироби. Не краща ситуація із соціальним

забезпеченням. Витрати за цим напрямом на рівні 1719 грн, що менше на 16,2 і 11% в економіці та підприємствах переробної промисловості відповідно [1].

Звідси стає необхідним відповісти на ще одне запитання - де працюють селяни працездатного віку, яких у 2000-х роках масово звільнили з підприємств, позбавивши конституційного права на достойну зайнятість, гідну працю і соціальний захист. При цьому їм свого часу не було запропоновано активних програм зайнятості, як-то доступні кредити для започаткування сімейної ферми чи іншого малого бізнесу, отримання затребуваної ринком спеціальності, підвищення кваліфікації, дострокового виходу на пенсію тощо. Відповідь надає аналіз стану неформальної зайнятості. За даними Державної служби статистики України [16], у 2020 р. в сільській місцевості до цієї категорії віднесено 1783 тис. осіб, що становить 44,7% загального підсумку в економіці і 36,2% від кількості населення сільської місцевості віком 15-70 років. Серед неформально зайнятих за наймом працювало 24%, тоді як решта 76% - поза ним. Значна кількість серед них - це самозайняті особи. Тобто особи, які забезпечують себе роботою самі з винагородою за працю, або безоплатно. Зрозуміло, що це дані вибірових обстежень, які

відображають загальні тенденції на ринку праці й зайнятості в сільській місцевості.

Точніші дані отримуємо за реєстрацією рівня безробіття в сільській місцевості Державною службою зайнятості (рис. 2). У 2020 р. статус безробітного отримали 573,2 тис. осіб, або кожен третій до загальної кількості тих, кого офіційно віднесено до цієї категорії. Найбільше потерпає від безробіття молодь у віці 15-24 роки, оскільки кожен п'ятий не має офіційних джерел доходів для забезпечення своїх базових потреб. У старших вікових групах працездатного віку рівень безробіття не значно відхиляється від середнього показника економічно активного населення, а це - 10,3%. Безробіття, рівень якого перевищує природні значення, має системні негативні наслідки не лише для сіль-

ських домогосподарств, окремих секторів, а й для економіки країни.

Одним із найбільш руйнівних чинників щодо збалансованого сільського розвитку є міграція соціально активної робочої сили за кордон. Незважаючи на майже однакову кількість вихідців із сіл та міст, водночас для розвитку сільської місцевості міграція вже перетнула критичну межу, адже в селах проживає менше - лише третина українців. Лише за 2015-2019 рр. кількість міждержавної міграції із сільської місцевості сягнула майже 14 тис. осіб [7]. У 2019 р. кожен третій у віці 15-34 роки вибув із сільської місцевості за кордон, можливо дехто на навчання, проте в основному - в пошуках заробітку, у тому числі на сільськогосподарських роботах, або підприємствах, які переробляють сировину, імпортовану з України [4].

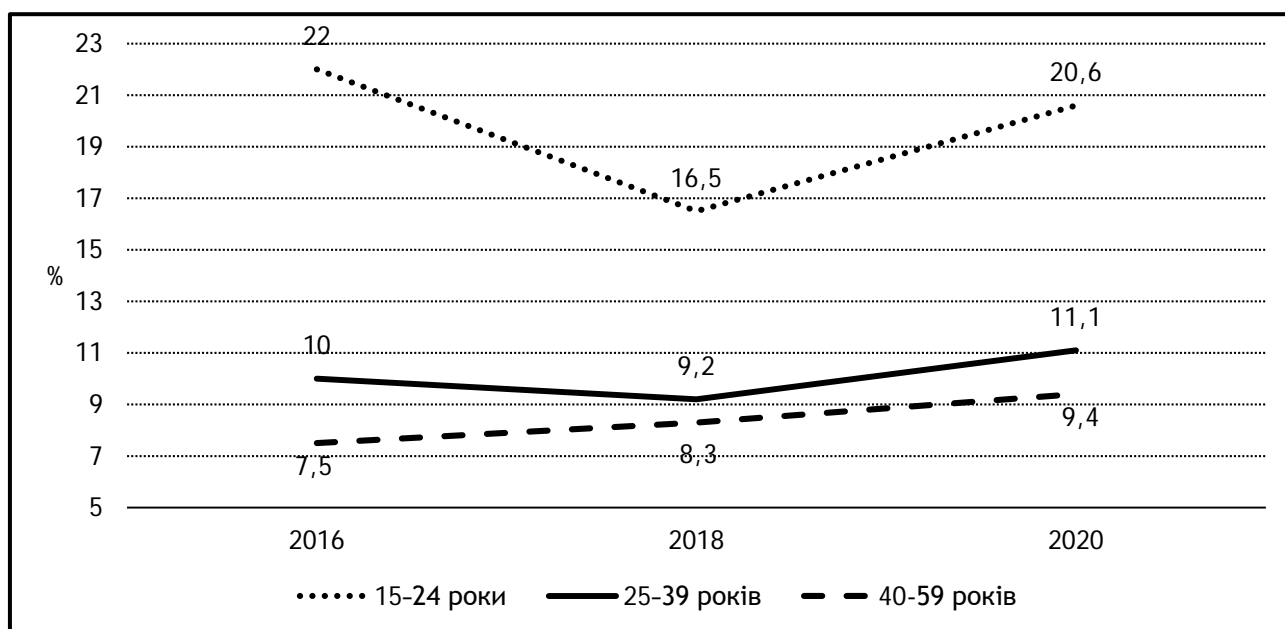

Рис. 2. Рівень безробіття населення сільської місцевості (за методологією МОП) за віковими групами

Джерело: Узагальнено за [16].

Раніше вже йшлося про тісний зв'язок між домінуванням сировинної структури експорту аграрного сектору та експортом робочої сили, про втрати доданої вартості (прибутків і заробітних плат), недонадходжень до місцевих і державного бюджетів, до Пенсійного і соціальних фондів тощо. «Ресурсне прокляття» має системні побічні наслідки, які вражають не лише аграрну сферу, а весь економічний організм держави. Справа в тому, що сільське господарство є донором не лише розвинених країн, а й трейдерів і різних сервісних структур. Якщо

за період 2016-2019 рр. сукупна додана вартість підприємств усіх видів економічної діяльності збільшилася (в дол. США) на 62,8%, то агротоваровиробників майже в 7 разів менше - лише 9,1%. Наведемо приклад. При зростанні доданої вартості при вирощуванні зерна та олійних на 4,1%, у гуртовій торгівлі зерном і кормами вона збільшилася вже на 47,6% [5]. Подібний розрив у доданій вартості між виробництвом, торгівлею і сервісним обслуговування спостерігається також за іншими товарами галузі. Навіть з ураху-

ванням «сірих» товарно-грошових схем нееквівалентність у відносинах суттєва.

Детермінованість чинників сировинної структури експорту на соціально-економічний стан країни є складним і непрямолінійним. Дещо спрощений причинно-наслідковий механізм консервації цієї недуги такий: надмірний експорт сировинних товарів сприяє отриманню монопольно високих доходів обмеженою рентоорієнтованою групою власників аграрних активів, які по-хижацьки все інтенсивніше використовують земельні та інші природні ресурси. Водночас довірені особи власників агрохолдингових компаній представлені в усіх органах державної влади, відкрито лобюють приватні інтереси, отримують значні преференції з бюджету держави, мотивуючи вагомість галузі у ВВП та валютній виручці країни. Це призводить до викривлення конкуренції щодо малих і середніх фермерських господарств, зменшення доходів у технологічно пов'язаних виробництвах та гальмування розвитку «молодих» інтелектуально містких галузей. Незатребуваними залишаються сучасна освіта, наука, технологічні інновації, нові види діяльності з високопродуктивними робочими місцями. В цих умовах імпорتنі наукомісткі товари домінують на внутрішньому ринку. Для розірвання кайданів сировинної залежності економіки України регуляторною політикою держави необхідно скоригувати «модель порівняльних переваг» Давида Рікардо на упущені можливості, активно розвиваючи переробні галузі економіки із постійно приростаючою доданою вартістю завдяки ефекту від масштабів виробництва.

Висновки. 1. Застосувавши медичну термінологію, можна стверджувати, що протоколи успішного лікування національних економік від «ресурсного прокляття» у світі напрацьовано вже давно. І все ж у кожній країні своя історія. Україна також має рецепти успішного подолання цієї недуги. Серед них, зокрема, стимулювання вертикальної та горизонтальної інтеграції аграрних товаровиробників, переробників сировини та торгівлі на взаємовигідних умовах; сприяння нарощуванню експорту високотехнологічної продукції кінцевого споживання (підвищення вивізного мита на насіння соняшнику до 23% і на брухт чорних металів із 42 до 58 євро за тонну, мораторій на експорт лісу-кругляка та ін.); створення

агровиробничих кластерів; реанімація всіх видів кооперації; посилення контролю за якістю харчової продукції і запровадження механізму невідворотності покарання за її фальшування та несанкціоноване ввезення на митну територію України тощо.

2. Своєрідним щепленням від сировинної експортної спеціалізації сільського господарства в умовах відкриття ринкового обігу прав на земельні ділянки та підтримки Україною Європейського зеленого курсу має бути: забезпечення інфраструктурного доступу до зовнішніх агропродовольчих ринків малих і середніх фермерських господарств; ефективна антимонопольна політика і створення справедливого конкурентного середовища; перегляд протекціоністських заходів щодо агрохолдингових структур з дотриманням балансу корпоративних, місцевих та суспільних інтересів, у тому числі у сфері землекористування, зовнішньої торгівлі, оподаткування сировинного експорту, сприяти реалізації екологічних програм, збереженню біорізноманіття тощо. В сукупності це має убезпечити економіку від деструктивних перекосів на мікро-, мезо- і макрорівнях, захистити від подальшої агресивної холдингізації сільського господарства та руйнування агропромислового потенціалу.

3. Кількість незахищеної зайнятості сільського населення критична і загрожує національній безпеці держави, якщо й далі ігнорувати життєво важливі конституційні права та свободи цієї категорії громадян України, особливо соціальну незахищеність і освітню дискримінацію за місцем проживання. Згідно з результатами міжнародного дослідження якості освіти «PISA-2018», дітям із сільських шкіл необхідно було б навчатися ще два роки, аби досягти середнього рівня знань своїх однолітків із київських чи львівських гімназій. Покладатися на поліпшення ситуації у сфері базових послуг лише на реформу децентралізації ресурсів та повноважень ОТГ було б передчасно. Навіть в умовах пандемії, викликаній COVID-19, сільські домогосподарства залишаються поза будь-якою увагою місцевих органів влади і держави. Сподівання на масове створення сімейних ферм, незважаючи на низку державних ініціатив, поки що примарні. Можливо, як експеримент для найбільш соціально вразливих категорій сільського населення, запропонувати програму безумовного базового доходу, чи інші інструменти,

які б підвищили їх соціальний тонус й опірність внутрішнім викликам і зовнішнім загрозам. Адже межа між селом і містом чис-

то умовна, а пандемії й інші загрози життю та здоров'ю людей і тварин не мають кордонів.

Список бібліографічних посилань

1. Витрати на робочу силу за 2018 рік. Статистичний збірник. Держстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. *Гайдучський П. І.* Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ДКС Центр, 2020. 544 с.
3. Зайняте населення за видами економічної діяльності. Статистична інформація. Держстат України. Різні роки. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Кількість міждержавних мігрантів за віком, статтю та типом місцевості у 2019 році. Статистична інформація. Держстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. *Крамар Олександр.* Випереджаючи решту. В яких галузях найбільша додана вартість? Український тиждень. URL : <https://tyzhden.ua>.
6. *Мацко Н. А.* Экономический рост в ресурсоориентированных странах. *Экология и природокористування*. 2013. Вип. 16. С. 27-33. URL : <https://eee-region.ru/article>.
7. Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002-2019 роках. Статистична інформація. Держстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. *Могильний О. М.* Аграрна економіка України: «ресурсне прокляття» чи локомотив розвитку? *Агросвіт*. 2015. № 5. С. 5-11.
9. Національна економічна стратегія на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 №179. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
10. *Ореховский П.* Структурализм как памфлет (О книге Э. Райнерта «Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными», 2-е изд.). *Вопросы экономики*. 2014. С. 147-153.
11. *Патика Н. І.* Конкурентоспроможність сільськогосподарства України: глобальний та національний вимір : монографія. Вінниця : ТОВ «Твори». 2019. 398 с.
12. Питання нарахування податку на додану вартість, що сплачується до державного бюджету переробними підприємствами за реалізовані ними молоко, молочну сировину та молочні продукти, м'ясо і м'ясопродукти, іншу продукцію переробки тварин, закуплених у живій вазі, а також виплати і використання коштів, що надійшли від його сплати : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2011 № 246. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
13. Праця України - 2019. Статистичний збірник. Держстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Про державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників : Указ Президента України від 02.12.1998 №1328. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
15. Про податок на додану вартість: Закон України від 03.04.1997 №168. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
16. Ринок праці» за різні роки. Статистична інформація. Держстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. *Серебрянский Д. М., Зубрицкий А. І.* Вертикальна спеціалізація в зовнішній торгівлі країн, що розвиваються: приклад України. *Економіка України*. 2014. № 8. С. 19-33.
18. *Сичевський М. П., Юзефович А. Е., Коваленко О. С.* Стратегія «Харчова промисловість України - 2030» (передумови і перспективи). Київ : Аграрна наука. 2019. 32 с.
19. Сільське господарство. Статистичний збірник. Держстат України (за різні роки). URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
20. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року / [за ред. НА-АН Я. М. Гадзала, М. І. Башенка, В. М. Жука, Ю. О. Лупенка]. Київ : Аграр. наука, 2016. 216 с.
21. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. Статистична інформація. Держстат України. Різні роки. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Vytraty na robocnu sylu za 2018 rik. Statystychnyi zbirnyk [Labor costs for 2018. Statistical collection]ю Derzhstat Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
2. Haidutskyi, P.I. (2020). Ahrarna reforma L. D. Kuchmy v Ukraini [Agrarian reform of L.D. Kuchma in Ukraine]. Kyiv : DKS Tsentri [In Ukrainian].
3. Zainiate naselennia za vydamy ekonomichnoi diialnosti. Statystychna informatsiia [Employed population by type of economic activity. Statistical information]. Derzhstat Ukrainy. Rizni roky. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
4. Kilkist mizhderzhavnykh mihrantiv za vikom, stattiu ta typom mistseivosti u 2019 rotsi. Statystychna informatsiia [Number of interstate migrants by age, sex and type of locality in 2019. Statistical information (2020)]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Kramar, Oleksandr (2021). Vyperedzhaiuchy reshtu. V yakykh haluziakh naibilsha dodana vartist? [Ahead of the rest. In which industries is the greatest added value?]. *Ukrainskyi tyzhden*. Retrieved from: <https://tyzhden.ua> [In Ukrainian].
6. Macko, N.A. (2013). Jekonomicheskij rost v resursoorientirovannyh stranah. conomic [Growth in Resource-Based Countries]. *Ekologija i prirodokoristuvannja*, 16, pp. 27-33. Retrieved from: <https://eee-region.ru/article> [In Russian].
7. Mhratsiinykh rukh naselennia za typom mistseivosti u 2002-2019 rokakh. Statystychna informatsiia [Migratory movements of the population by type of area in 2002-2019. Statistical information]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
8. Mohylnyi, O.M. (2015). Ahrarna ekonomika Ukrainy: «resursne prokliattia» chy lokomotyv rozvytku? [Ukraine's agrarian economy: a "resource curse" or a locomotive of development?]. *Ahrosvit*, 5, pp. 5-11 [In Ukrainian].
9. Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 roku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2021 # 179 [National economic strategy for the period up to 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 03.03.2021 No. 179]. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
10. Orehovskij, P. (2014). Strukturalizm kak pamflet (O knige Je. Rajnerta «Kak bogatye strany stali bogatymi, i pochemu bednye strany ostajutsja bednymi», 2-e izd.). [Structuralism as a pamphlet (On E. Reinert's book How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Remain Poor, 2nd ed.)]. *Voprosy jekonomiki*, pp. 147-153 [In Russian].
11. Patyka, N.I. (2019). Konkurentospromozhnist silskoho hospodarstva Ukrainy: hlobalnyi ta natsionalnyi vymir : monohrafiia [Competitiveness of agriculture of Ukraine: global and national dimension: monograph]. Vinnytsia : TOV «Tvory» [In Ukrainian].
12. Pytannia narakhuvannia podatku na dodanu vartist, shcho splachuietsia do derzhavnoho biudzhetu pererobnyymi pidpriemstvamy za realizovani nymy moloko, molochnu syrovynu ta molochni produkty, miaso i miasoprodukty, inshu produktsiiu pererobky tvaryn, zakuplenykh u zhyvii vazii, a takozh vyplaty i vykorystannia koshtiv, shcho nadiishy vid yoho splaty : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.03.2011 # 246 [The issue of accrual of value added tax paid to the state budget by processing enterprises for milk, dairy raw materials and dairy products, meat and meat products, other products of processing of animals purchased in live weight, as well as payments and use funds received from its payment: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.03.2011 No. 246. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
13. Pratsia Ukrainy - 2019. Statystychnyi zbirnyk [Labor of Ukraine - 2019. Statistical collection]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

22. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.

23. *Хворостяний Віталій*. Структура сплачених податків агросектором за 2020 рік: земельний податок, ПДФО, ПДВ, податок на майно, рентна плата. URL : <https://agropolit.com/>.

24. *Ходаківська О. В., Могильний О. М.* Агроходлінгізація сільського господарства України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 33-39.

25. *Шубравська О. В.* Спеціалізація агропродовольчого експорту України: тенденції, драйвери, перспективи. *Економіка України*. 2021. № 4. С. 51-68.

26. *Pugachov M., Pugachov V.* Agrarian Reform in Ukraine / The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects / S. Gomez y Paloma et al. (eds.). Springer International Publishing Switzerland, 2017. P. 167-180.

14. Pro derzhavnu pidtryмку silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 02.12.1998 # 1328 [On state support of agricultural producers: Decree of the President of Ukraine of 02.12.1998 No. 1328]. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

15. Pro podatok na dodanu vartist: Zakon Ukrainy vid 03.04.1997 # 168 [On value added tax: Law of Ukraine of 03.04.1997 No. 168]. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

16. Rynok pratsi» za rizni roky. Statystychna informatsiia [Labor Market "for different years. Statistical information]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

17. Serebrianskiy, D.M. & Zubrytskyi, A.I. (2014). Vertykalna spetsializatsiia v zovnishnii torhivli krain, shcho rozvyvaiutsia: pryklad Ukrainy [Vertical specialization in foreign trade of developing countries: the example of Ukraine]. *Економіка України*, 8, pp. 19-33 [In Ukrainian].

18. Sychevskiy, M.P., Yuzefovych, A.E. & Kovalenko, O.S. (2019). Stratehiia «Kharchova promyslovisht Ukrainy - 2030» (peredumovy i perspektyvy) [Strategy "Food Industry of Ukraine - 2030" (preconditions and prospects)]. Kyiv : Ahrarna nauka [In Ukrainian].

19. Silske hospodarstvo. Statystychnyi zbirnyk [Agriculture. Statistical collection]. Derzhstat Ukrainy. Rizni roky. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

20. Hadzalo, Ya.M., Bashchenko, M.I., Zhuk, V.M., Lupenko, Yu.O., et al. (2016). Stratehiia rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini na period do 2025 roku [Strategy for the development of agricultural production in Ukraine until 2025]. Kyiv : Ahrar. nauka [In Ukrainian].

21. Honcharenko, O., Diachenko, O., & Bykova-Fedorchuk, N. (2020). State regulation of ukraine's foreign trade in a global pandemic. *Scientific Horizons*, 23(9), 86-97. doi: 10.48077/scihor.23(9).2020.86-97.

22. Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., et al. (2015). Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva [Formation of global and regional markets for agricultural raw materials and food]. Yu.O. Lupenko, M.I. Puhachov (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

23. Khvorostiany, Vitalii (2020). Struktura splachenykh podatkov ahrosektorom za 2020 rik: zemelnyi podatok, PDFO, PDV, podatok na maino, rentna plata [The structure of taxes paid by the agricultural sector in 2020: land tax, personal income tax, VAT, property tax, rent]. Retrieved from: <https://agropolit.com/> [In Ukrainian].

24. Khodakivska, O.V. & Mohylnyi, O.M. (2017). Ahrokhodlynhizatsiia silskoho hospodarstva Ukrainy: ahrarna polityka ta vyklyky maibutnomu. [Agrocholingization of agriculture in Ukraine: agricultural policy and challenges for the future]. *Економіка АПК*, 6, pp. 33-39 [In Ukrainian].

25. Shubravskaya, O.V. (2021). Spetsializatsiia ahroprodovolchoho eksportu Ukrainy: tendentsii, draivery, perspektyvy [Specialization of agri-food export of Ukraine: tendencies, drivers, prospects]. *Економіка України*, 4, pp. 51-68 [In Ukrainian].

26. Pugachov, M. & Pugachov, V. (2017). Agrarian Reform in Ukraine. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects / S. Gomez y Paloma et al. (eds.). Springer International Publishing Switzerland, pp 167-180 [In English].

Mohylnyi O. M., Kozak M. I. Raw material orientation of the agricultural sector and its socio-economic consequences for Ukraine

The purpose of the articles is to determine the socio-economic consequences of the raw material orientation of the agricultural sector of the domestic economy and to outline the priority areas of regulatory nature aimed at mitigating risks in the field of employment and the labor market in rural areas.

Research methods. The research was based on general scientific and economic methods, the work of Ukrainian and foreign scientists on foreign trade, regulations, data from the State Statistics Service of Ukraine, electronic resources and other sources. Monographic and systematic approaches are used to analyze the structure of foreign trade in agri-food products. The principle of systems thinking helped to clarify the socio-economic consequences in the field of employment, labor market and rural migration. A number of techniques of abstract-logical tools made it possible to formulate intermediate final conclusions and determine conceptual ways of solving the problems raised.

Research results. Considered from critical positions the commodity structure of Ukraine's foreign trade by groups 1-24 UCG FEA for 2000-2020. It was found that the main factors for increasing the export of raw materials were: liberalization of foreign trade relations, the termination of cooperative ties between agricultural production and processing enterprises and the creation of pro-

tectionist conditions for investment in agriculture. This was successfully used by the owners of speculative, financial, shadow, including foreign capital in the form of agricultural holdings with offshore jurisdictions. Thanks to the favorable situation in the global commodity markets, these organizations have significantly increased the production and export of grain crops, seeds and fruits of oilseeds and sunflower oil over two decades. During the same period, the export of finished food products has been reduced. If in 2000. The negative trade balance of the mentioned subgroup of goods amounted to 65 million, then according to the results of 2020 it increased to 392.2 million US dollars, or more than 6 times. Structural imbalances have led to the formation of a rental economic model in Ukraine, which has limited potential for further growth in added value. Ultimately, this negatively affects the well-being of households, social and labor relations, which have become especially aggravated in the field of employment, the labor market and population migration. In 2020, there were 1,783 thousand informally employed in rural areas, which amounted to 44.7% of the total in the economy and 36.2% of the total rural population aged 15-70. This is almost 4 times more than all employees in agriculture. Among the priority measures it is proposed: to revise the regulatory policy in the field of foreign trade in raw materials of this subgroup of goods; promoting the export of end-use products; stimulation of vertical and horizontal integration of agricultural producers, processors of raw materials and trade on mutually beneficial terms; creation of territorial production clusters; reanimation of all types of cooperation in rural areas from the standpoint of reducing risks to the balanced development of the agricultural sector and the country's economy.

Scientific novelty. A comprehensive vision of the negative socio-economic consequences of the dominance of an archaic model of the economy, which in the conditions of a market turnover of rights to land plots, can become aggravated, has received further development. In contrast to the existing raw material exploitation of the agrarian sector and the rural population, the increase in the export of final consumption goods will contribute to the well-being of households and balanced rural development.

Practical significance. Positioning the agricultural and food sector of Ukraine as a world leader in the export of end-use goods will contribute to solving the socio-economic problems of the rural population and balanced rural development. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 26.

Keywords: foreign trade; groups 1-24 UCG FEA; "Resource curse"; employment; labor market; unemployment; rural migration.

Mohylnyi Oleksii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the department of social and labor relations, development and analysis of statistical reporting in rural areas, Ukrainian Research Institute of Agricultural Productivity (2, Solom'ianska Square, Kyiv, 03035)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Kozak Myroslav Ivanovych - candidate of economic sciences, head of the department of organization of scientific research and innovation development, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: kozak.myroslav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8504-5528>

Могильный А. Н., Козак М. И. Сырьевая ориентация аграрного сектора и её социально-экономические последствия для Украины

Цель статьи - определить социально-экономические последствия сырьевой ориентации аграрного сектора отечественной экономики и очертить приоритетные направления регуляторного характера, направленные на смягчение рисков в сфере занятости населения и рынка труда в сельской местности.

Методика исследования. Основой исследований послужили общенаучные и экономические методы, работы украинских и зарубежных ученых по вопросам внешней торговли, нормативно-правовые акты, данные Государственной службы статистики Украины, электронные ресурсы и другие источники. Монографический и системный подходы использованы во время анализа структуры внешней торговли агропродовольственными товарами. Принцип системного мышления способствовал выяснению социально-экономических последствий в сфере занятости, рынка труда и миграции сельского населения. Ряд приемов абстрактно-логического инструментария позволили сформулировать промежуточные и заключительные выводы и определить концептуальные пути решения поставленных проблем.

Результаты исследования. Рассмотрена с критических позиций товарная структура внешней торговли Украины группами 1-24 УКТ ВЭД по 2000-2020 гг. Выяснено, что основными факторами наращивания экспорта сырьевых товаров стали: либерализация внешнеторговых отношений, расторжение кооперационных связей аграрного производства с перерабатывающими предприятиями и создание протекционистских условий для инвестиций в сельское хозяйство. Чем успешно воспользовались владельцы спекулятивного, финансового, теневого, в том числе зарубежного капитала в форме агрохолдингов с офшорными юрисдикциями. Благодаря благоприятной конъюнктуре на сырьевых глобальных рынках, эти организации за два десятилетия существенно нарастили производство и экспорт зерновых культур, семян и плодов масличных культур и подсолнечного масла. За этот же период сокращен экспорт готовых пищевых продуктов. Если в 2000 г. негативное торговое сальдо упомянутой подгруппы товаров составило 65 млн, то по результатам 2020 г. оно возросло до 392,2 млн долл. США, или более чем в 6 раз. Структурные перекосы привели к формированию в Украине рентной модели экономики, которая имеет ограниченный потенциал относительно дальнейшего роста добавочной стоимости. В конечном итоге, это негативно сказывается на благосостоянии домохозяйств, социально-трудовых отношениях, которые особенно обострились в сфере занятости, рынка труда и миграции населения. В 2020 г. неформально занятых в сельской местности насчитывалось 1783 тыс. человек, что составляло 44,7% к общему итогу в экономике и 36,2% от всей численности населения сельской местности в возрасте 15-70 лет. Это почти в 4 раза больше по сравнению со всеми наемными работниками в сельском хозяйстве. Среди первоочередных мер предлагается: пересмотреть регуляторную политику в сфере внешней торговли сырьевой продукцией этой подгруппы товаров; содействие экспорту продукции конечного потребления; стимулирование вертикальной и горизонтальной интеграции аграрных товаропроизводителей, переработчиков сырья и торговли на взаимовыгодных условиях; создание территориально-производственных кластеров; реанимация всех видов кооперации на селе с позиции снижения рисков сбалансированному развитию аграрного сектора и экономики страны.

Элементы научной новизны. Получило дальнейшее развитие комплексно видение негативных социально-экономических последствий доминирования архаичной модели экономики, которые в условиях рыночного оборота прав на земельные участки может обостриться. В отличие от существующей сырьевой эксплуатации аграрного сектора и сельского населения, наращивание экспорта товаров конечного потребления будет способствовать благосостоянию домохозяйств и сбалансированному сельскому развитию.

Практическая значимость. Позиционирование аграрно-продовольственного сектора Украины как мирового лидера в экспорте товаров конечного потребления будет способствовать решению социально-экономических проблем сельского населения и сбалансированному сельскому развитию. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 26.

Ключевые слова: внешняя торговля; группы 1-24 УКТ ВЭД; «ресурсное проклятие»; занятость; рынок труда; безработица; миграция сельского населения.

Могильный Алексей Николаевич - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела социально-трудовых отношений, развития и аналитики статистической отчетности сельских территорий, Украинский научно-исследовательский институт производительности агропромышленного комплекса (03035, г. Киев, пл. Соломенская, 2)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Козак Мирослав Иванович - кандидат экономических наук, заведующий отделом организации научных исследований и инновационного развития, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: kozak.myroslav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8504-5528>

Стаття надійшла до редакції 10.02.2021 р.

Фахове рецензування: 19.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Могильный О. М., Козак М. І. Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України. Економіка АПК. 2021. № 3. С. 19 – 32. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>

Mohylnyi, O.M. & Kozak, M.I. (2021). Syrovynna oriientatsiia ahrarnoho sektoru ta yii sotsialno-ekonomichni naslidky dlia Ukrainy [Raw material orientation of the agricultural sector and its socio-economic consequences for Ukraine]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 19 – 32 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>

* * *

Новини АПК

2020 року взаємна торгівля агропродукцією між Україною та ЄС сформувала другий в історії результат за обсягами - 10,2 млрд дол. США - Микола Пугачов

У 2020 р. взаємна торгівля сільськогосподарською продукцією між Україною і Європейським Союзом становила 10,2 млрд дол. США. Цей показник, хоч і не перевищив рекорду 2019 р. у 10,6 млрд дол. США, став другим результатом за часів дії Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, поінформував заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Микола Пугачов. При цьому додатне сальдо становило 3,1 млрд дол. США.

За його словами, головними європейськими партнерами для України залишились Нідерланди, Польща, Іспанія, Німеччина, Італія, Франція, а також Великобританія і Бельгія, які протягом останніх років міцно закріпились у цьому списку. Ці країни створюють понад 80 % сумарного вітчизняного торговельного обороту агропродовольством з Європейським Союзом.

Торік Україна імпортувала аграрної продукції з країн - членів ЄС на суму близько 3,6 млрд дол. США, що на 13,4 % більше ніж 2019 року. В імпорті сільськогосподарської продукції до України з ЄС, зазначив Микола Пугачов, поки що відсутня така ж стала структура, як в експорті. У 2020 р. Україна найбільше - 386 млн дол. США - витратила на закупівлю в ЄС напоїв, переважно алкогольних. Різних харчових продуктів, екстрактів і концентратів закупили на 338 млн дол. США. Поставки з Європи тютюну і виробів з нього збільшилися порівняно з 2019 роком на 16 % - до 323 млн дол. США. Вперше за часів Угоди про асоціацію відносно значну частку (7,9 %) у вітчизняному імпорті зайняли молокопродукти. Їх завезли з-за кордону на суму 279 млн дол. США, в тому числі різних сирів загальною вартістю 207 млн дол. США, поінформував науковець. Залишків і відходів, продуктів для годівлі тварин закупили на 236 млн дол. США. У групі продуктів «какао-боби, шоколад» імпортувався переважно шоколад. На ці солодощі у 2020 р. було витрачено майже на 1/4 більше, ніж у 2019 р. (+24 %) - 228 млн дол. США. Обсяги поставок на український ринок готових продуктів із зерна становили 209 млн дол. США. Загалом ці групи продуктів зайняли близько 56 % у вартісних обсягах імпорту продовольства з Євросоюзу, підсумував Микола Пугачов.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»